

DR. SÍPOS MIKLÓS—DR. ÉGETŐ EMESE:

A MEZŐGAZDASÁGI KISTERMELÉS HELYZETÉNEK NÉHÁNY AKTUÁLIS KÉRDÉSE

1. A kistermelés nagyüzemi integrálásának szervezeti keretei

Csongrád megyében az ország termőterületének 4,7 százalékán a mezőgazdasági termelési érték 6,4 százalékát állították elő a gazdaságok 1983-ban. A hetvenes évtizedben stabilizálódtak, a nyolcvanas évek elején pedig új formákkal gazdagodtak azok az együttműködési módok, amelyek a nagyüzemek és a kisgazdaságok kategóriájába tartozó gazdaságok¹ dinamikus fejlődését eredményezték az elmúlt években. Ezek az együttműködési módok az ösztönző közgazdasági környezettel együtt a kistermelés jövőbeni továbbfejlesztésének alapjául is szolgálhatnak.

A megye mezőgazdasági termelésében a *kistermelés aránya lényegesen meghaladja* az országos átlagot. A megyei kistermelés részaránya a nyolcvanas évek kezdetén az alaptervekenység termelési értékében 44—46 százalékot képviselt, míg az országos arány 32—33 százalék volt. E tekintélyes részesedés háttérében a kistermelők és a nagyüzemek között kialakult szoros gazdasági együttműködés, sokrétű integrációs kapcsolat húzódik meg.

Jelen tanulmány célja az, hogy egyrészt áttekintse a kistermelés struktúráját, az integráció szervezeti megoldásait, (a megyei példák alapján), másrészt elemezze a mezőgazdasági árrendszernek és a jövedelemszabályozásnak a kistermelésre gyakorolt hatásait.

1. A kistermelés szerepe és struktúrája a megyében

A mezőgazdasági kistermelés fejlődési üteme a VI. ötéves terv éveiben megegyezik az országos mértékkel. A kisgazdaságok termelési struktúrájában viszont lényeges *eltérések* figyelhetők meg. A megyei kistermelésben, amint ezt az 1. táblázat adatai mutatják, *magasabb* az állattenyésztés, különösen pedig a zöldség-és a gyümölcs-termelés részaránya.

A megye kisgazdaságaiban 1983-ban előállított 6,4 milliárd Ft termelési érték 35,9 százaléka növénytermelésből, 64,1 százaléka pedig az állattenyésztésből származott. *A növénytermelésben a nagyüzemek a meghatározók*; a kisüzemi gabonatermelés fokozatosan visszaszorul, ami továbbra is nagy takarmányforgalmat tesz szükségessé. A kisüzemi termőterület egyharmada ház-, illetve a városokhoz közeli tanyák körül van, ahol növekvő arányú a primőr zöldségtermelés és az apróállatok (baromfi, nyúl, nutria stb.) tartása.

A kisgazdaságokban igen *elterjedt az elevenmunkaigényes zöldség és kertészeti termékek termelése*, melynek következtében a gyümölcs-és a zöldségtermelésnek több

¹ Azok a termeléssel foglalkozó háztartások minősülnek kisgazdaságoknak, amelyeknek termőterülete eléri az 1500 m² szántót (illetőleg a 800 m² ültetvényterületet) vagy a meghatározottnál nagyobb állatállománnyal rendelkeznek. (Varga Gyula: Fejlesztési célok és alternatívák az élelmiszer-gazdaságban. KJK 1983. 175. old.)

A kistermelés aránya a mezőgazdasági termelési értékben (%-ban)

	1981	1982	1983
Szántóföldi növénytermelés	18,1	18,7	17,0
Zöldségtermelés	64,5	70,9	71,0
Gyümölcstermelés	72,1	74,9	77,4
Szőlőtermelés	46,3	47,3	42,3
Egyéb növények	11,9	12,0	10,9
Növénytermelés összesen	35	37,8	37,5
Szarvasmarha	31,1	27,7	26,0
Sertésenyésztés	65,1	64,0	64,7
Juhtenyésztés	26,8	21,6	24,4
Baromfienyésztés	54,8	57,4	56,6
Egyéb állattenyésztés	34,6	40,1	38,6
Állattenyésztés összesen	52,8	52,8	53,1
Mezőgazdaság összesen	43,8	45,2	46,1

Forrás: Kovács Ferencné: A kistermelés szerepe, formái és érdekelttségi viszonyai Csongrád megyében. (A Megyei Tanács MÉ Osztályának jelentése. 26—28. old.)

mint 70 százalékát a kisgazdaságok szolgáltatják, az országos 48—50 százalékkal szemben.

Az országos tendenciákkal megegyezően a kistermelők olyan kapacitásokat is a termelésbe vonnak, amelyeket egyébként nagyüzemi módon *nem lehetne hasznosítani* (istállók, szórványföldek, berendezések, családtagok töredék munkaideje stb.). A műszaki alapjaiban és termelési módszereiben korszerűsödő kistermelést a nagyüzemek viszont sokrétű szolgáltatással (vetőmag, tenyészállat, gépi munkák elvégzése, az értékesítés megszervezése, feldolgozása, szaktanácsadás stb.) segítik. A két egymás tevékenységét *raciónálisan kiegészítő* és párhuzamosan fejlődő gazdaságcsoport közötti *gazdasági kapcsolatokban* a „kényszer” támogatás vagy a „megtűrés” magatartásformája helyett *egyre inkább kölcsönösen előnyös áru- és pénzvviszonyok* kerülnek előtérbe.

Az elmúlt évtizedben jelentősen megváltozott a kistermelők *szociális összetétele*. A nyolcvanas évek elejére lecsökkent a szövetkezeti tagok és megnövekedett a nem mezőgazdasági foglalkozásúak száma. Úgy tűnik, hogy a mezőgazdasági kistermelés *munkaerőbázisát* Csongrád megyében is mindjobban a más ágazatokban foglalkoztatottak *töredékmunkaideje* bővítheti. A kisgazdasággal rendelkezők szociális megoszlását mutatja be a 2. táblázat.

Bár a háztáji és a tagi gazdaságok száma igen jelentősen csökkent, mégis ebből a kategóriából származik a kisgazdaságok termelési értékének több mint a fele — a szakosodás és a koncentráció következményeként. A szellemi foglalkozásúak létszámának gyors növekedésére és magas arányára a hobbikert-mozgalom terjedése ad magyarázatot.

A táblázatban látható adatok egyértelműen *cáfolják* azt a korábban kialakult téves álláspontot, amely a szocializmusban létező kistermelést a szövetkezeti tagok háztáji gazdaságaira szűkítette le. A valóság az, hogy ebben a tevékenységben a társadalom valamennyi rétege kisebb-nagyobb mértékben részt vesz.

A kistermeléssel foglalkozók társadalmi összetétele (1981-ben %-ban)

	Magyarország	Csongrád megye
Munkások	31,2	28,1
Szövetkezeti tagok	11,2	16,2
Szellemi foglalkozásúak	18,1	20,1
Kettős jövedelműek	8,9	12,0
Kisárutermelők, kereskedők	3,7	5,8
Nyugdíjasok	26,9	17,8
Összesen	100,0	100,0

Forrás: A mezőgazdasági kistermelés 1981. (Bp. KSH 1982. 15. old.) és Kovács Fné: I. m. 2. old.

Tevékenységük célja alapján Csongrád megyében is elkülöníthetjük egymástól a *szakosodó árutermelő, az önellátó és a hobbi gazdaságokat*. A differenciálódási folyamatra jellemző, hogy a földterületet intenzíven kihasználó vagy az attól függetlenedő piacra termelő gazdaságok száma és piaci részesedésük növekszik. Erőteljesen gyarapszik a kiskert jellegű hobbi gazdaságok köre. Folyamatosan csökken viszont a szociálpolitikai indítékú önellátó gazdaságok száma. Ezen utóbbi tendenciát a családi fogyasztásra termelő *városkörnyéki kiskertek* szaporodása és a nagyüzemi műveléssel jövedelmezően nem hasznosítható földterületek felparcellázásának jövőbeli növekedése ellensúlyozza.

A többszektorú mezőgazdasági termelésben folyamatosan vannak jelen egyéni, csoport és népgazdasági érdekek. A kistermelés *nagyüzemi integrálásának éppen az a lényege, hogy az egymással megegyező vagy versengő érdekeket az egész mezőgazdaság tervszerű fejlődése céljából előnyösen összehangolja*. A kistermelés integrálása azért elsősorban a nagyüzemek feladata, mert ők a birtokosai a korszerű eszközöknek, a szaktudásnak és a termelőkapacitások jelentős részének. Az utóbbi években egyre intenzívebben bekapcsolódnak a kistermelés tudatos szervezésébe az élelmiszeripari vállalatok és az általános fogyasztási és értékesítő szövetkezetek is.

A nagyüzemek integráló, koordináló tevékenységének alapelve az, hogy a létrejövő gazdasági kapcsolatokban mind a nagyüzemek, mind a kistermelők *anyagi előnyöket realizáljanak*. Bár az integráló és az integrált közötti kapcsolat üzleti jellegű, az integráció motívumai és előnyei gazdaságkategóriánként és résztvevőnként különbözőek. A közös gazdaságon keresztül történő értékesítés után például csak a kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetek kaphatnak árkiegészítést, a többi gazdaság a nagyüzemi feláron vagy az állami vállalatok jutalékára számolhat és osztozkodhat rajta a kistermelőkkel.

A nagyüzemek által nyújtott szolgáltatások mértékében és árában is jelentős eltérések tapasztalhatók. Egyes szolgáltatásokat szűkített önköltségen, a takarmányokat nagykereskedelmi áron kizárólag a termelőszövetkezeti tagok kaphatnak meg. A szövetkezeten kívül álló kistermelőknek ezek az árkedvezmények nem adhatók meg. Legkevésbé az egyéni gazdálkodók kapcsolódhatnak rendszeresen és előnyösen a mezőgazdasági nagyüzemekhez, hiszen szolgáltatásokat csak részlegesen és a kívülállókra vonatkozó magasabb áron vehetnek igénybe.²

² Némethi Lászlóné: A kisvállalkozás lehetőségei, esélyei a mezőgazdasági kistermelésben. (Közgazdasági Szemle, 1982/10. sz. 1248. old.)

2. A kistermelés nagyüzemi integrációjának szervezeti formái

A háztáji és a kisegítő gazdaságok zöme ma a családi szükségletekre termelő gazdaság és az árutermelő gazdaság közötti átmenet széles skáláján helyezkedik el. A kistermelés mértékét, célját és módszereit sok tényező határozza meg. Így a rendelkezésre álló munkaerő mennyisége és szakképzettsége, a földterület nagysága, elhelyezkedése, valamint a műszaki-technikai felszereltség. Az utóbbi másfél-két évtizedben a motiváló érdekvizonyok is nagymértékben differenciálódtak, átrendeződtek.

Mindezek következtében a nagyüzemek (beleértve az általános fogyasztási és értékesítő szövetkezeteket is) és a kistermelők között kialakult *munkamegosztás szervezésének módszerei, szervezeti megoldásai nagyon különbözőek*. Szervezeti és gazdasági viszonyait tekintve Csongrád megyében is alapvetően *három megoldás* köré tömöríthető a nagyüzemek színes gyakorlata.

Legelterjedtebb az a termelés-szervezési vagy integrálási forma, amelyben a közös gazdaság elkülönülten, *önálló főágazati keretben* végzi a kistermelés bekapcsolásával, szervezésével együtt járó tevékenységet. Ennek az ágazatnak feladata a kistermeléshez szükséges feltételek, eszközök biztosítása és a megtermelt áruik szervezett formában történő értékesítése. A szerződéskötések által biztosított technikai és gazdasági feltételekkel a *kistermelés mennyisége és struktúrája* befolyásolható.

Jelenleg a megye mezőgazdasági nagyüzemeiben a kistermelés irányításával 250 fő foglalkozik, amelyből 173 szakember függetlenített, 77 fő pedig kapcsolt munkakörben látja el ezt a feladatot. *Előnye* ennek a megoldásnak, hogy a szakirányítás funkciók (beszerzés-termelés stb.) vagy területek szerint tagolódhat. Elkülönült itt a gazdasági kapcsolatok számbavétele és a főágazat reális gazdasági tervet is készíthet. *Hátránya* ennek a módszernek, hogy szinte kizárólag csak a szövetkezetekben dolgozók háztáji termelését kapcsolja a közös gazdasághoz, hiszen a szolgáltatásokat a tagok rendszerint alacsonyabb áron kapják. A kívülállók ezt a „támogatási előnyt” nem, vagy csak nagyon kismértékben élvezhetik.

A nagyvolumenű árutermelés termeléstechnikai és áruforgalmazási igényei már korábban éltrehozták a közös gazdaságok vagy az áfészek irányításával és ellenőrzésével működő *szakcsoportokat*.³ Ennek az integrációs formának alapvető jellemzője a *partnerek közötti egyenrangú, üzleti alapokon álló kapcsolatrendszer kialakítása*, bár az anyagi és a szakmai háttér megteremtésében a nagyüzemek vállalják a kezdeményezést. A közös gazdasághoz kapcsolt kistermelői szakcsoport belső gazdálkodási rendje az önfenntartást, az eredményképzést és a fejlesztést is előírja. A nagyüzemi és a kistermelők közötti gazdasági elszámolás az áruforgalmazás, az anyagértékesítés, a szolgáltatások általánosan elfogadott, tehát nem a „támogatott” árszintjén történik. Minden kistermelő azonos feltételek között vehet részt benne, ezért a kívülállók is aktív tagjai lehetnek a szakcsoportnak. Mivel a kívülálló kistermelők száma erőteljesen növekszik, s a nagyüzemek érdekei is ilyen irányúak, valószínűsíthető, hogy ez a forma fog gyorsabban terjedni a jövőben.

Csongrád megyében 7424 taggal *64 mezőgazdasági szakcsoport működik*, amelyből 57 az áfészekhez, 7 pedig mezőgazdasági szövetkezetekhez tartozik.⁴ A legfontosabbak a sertéstenyező és hizláló, a méhész, a nyúl, a liba- és a galambtenyésztő, valamint a kerthasznosítási szakcsoportok. Különösen figyelemre méltó, hogy évente

³ Csizmadia Ernő: Az MSZMP agrárpolitikája és a mezőgazdaság. (Kossuth, 1984. 149. old.)

⁴ Kovács Ferencné: A kistermelés szerepe, formái és érdekeltégi viszonyai Csongrád megyében. (Csongrád Megyei Tanács, 1984. 23. old.)

8—900 tonna nyulat, 200 tonna galambot, 5—600 tonna mézet és mintegy 130 tonna tollat értékesítenek, amely majdnem teljes egészében tőkés exportra kerül. Az, hogy a megyében a szakcsoportok alig terjedtek el a szövetkezetek körében, két tényezővel magyarázható. 1. A megyében a közös és a kiterjedt háztáji vagy tagi gazdálkodás megfelelő integrációja már korábban kialakult és stabilizálódott. Így a töredék munkaidő és a kihasználatlan termelőkapacitások hasznosítása elsősorban az áfészekhez kapcsolódó formákban történik. 2. A mezőgazdasági szakcsoportokra is a szövetkezeti szektor jövedelem- és munkadíjszabályozása érvényes; a további többletermékét progresszív adó terheli, ezért sem az alapító szövetkezeteknek, sem a tagoknak nem fűződik különösebb érdeke az új szakcsoportok létesítéséhez.

A mezőgazdasági szövetkezetek egy jelentős részében a *hagyományos ellátási, szervezési forma* funkcionál. Ebben a formában az 1976-os kormányintézkedések után létrehozott *háztáji bizottságok* és a hozzájuk tartozó „ün.” háztáji agronómusok tevékenységén nyugszik a kistermelés szervezésének, támogatásának feladata. A háztáji bizottságok szakemberei kötik a kistermelőkkel a termeltetési és értékesítési szerződéseket, amelyben nemcsak a termelési szolgáltatásokat határozzák meg, hanem előírják a termelési módszerekre, a minőségre, a közösen keresztül történő értékesítésre, a költségekre és a jövedelmek megosztására vonatkozó kötelezettségeket is. A kistermelő a gazdasági kapcsolatban a munkaerejét a termelés bizonyos munkafázisainak elvégzését és egyéb termelési eszközeit adja.

A termelés és az értékesítés *kockázata megoszlik* a termeltető és a termelők között, bár a gyakorlati tapasztalatok szerint az értékesítési problémák következményeinek nagyobbik részét általában a kistermelők viselik.

Ebben a szervezési módban gyakran valós vagy vélt *feszültségek, érdekellentmondások élnek*, termelődnek újra. A közös gazdaságok részéről itt érzékelhető leginkább a „kényszerű” támogatás terhe, a tagok részéről pedig az egyéni érdek túlzott előtérbe helyezése. A feszültségek hátterében az integrációs kapcsolat megoldatlan érdekellentmondásai rejlenek.

Az állami gazdaságok és a kistermelés *szervezett, tervszerű kapcsolata* viszonylag rövid múltra tekinthet vissza.⁵ Az új kisvállalkozási formák bevezetése, stabilizálása napjainkban folyik, az egyre erőteljesebb termelői igények kielégítése céljából. Az együttműködéseket elsőként szervező gazdaságok *vállalkozási, termékértékesítési, bérhizlatási* (például a szegedi állami gazdaság) stb. szerződések előírásai alapján szervezték meg a kistermelői tevékenységet. A gazdaságok másik része különböző termény, termék eladásával (vetőmaggal, műtrágyával, takarmánnyal, állattal) és szolgáltatással (szállítással stb.) „segítette” a kistermelők gazdálkodását. A termelőszövetkezetek kezdeti tapasztalataihoz hasonlóan az első időszakban az árviszonyok tisztázatlan kérdései miatt a kapcsolatokban a „segítés” úgy érvényesült, hogy az állami gazdaságok nyereséget nem realizáltak. Az eredményes együttműködés elterjedéséhez viszont elengedhetetlen a „tisztos haszon” lehetőségének biztosítása mindkét fél számára.

Ha azt a kérdést kutatjuk, hogy mennyire tehető a nagyüzemek és a fogyasztási-értékesítő szövetkezetek anyagilag ellentételezett *közreműködése* a kistermelők termelési tevékenységében, akkor erre a választ a nagyüzemek szolgáltatásainak és a kistermelés termelési értékének, továbbá árbevételének összehasonlításával adhatjuk meg. Csongrád megye összes kistermelői *termelési értékének* 1983-ban a nagyüzemek különböző szolgáltatásai a 26,5%-át tették ki, az árbevételüknek pedig a 48,5%-át képviselték. Az összes igénybevett szolgáltatás 61%-át a termelőszövetkezetek, 32%-át

⁵ Nyolczas Boldizsár: Újszerű vállalkozási és érdekeltégi formák az állami gazdaságokban. (ÁGOK 1984.)

az áfészek, 4%-át a szakszövetkezetek és 3%-át az állami gazdaságok folyósították a kistermelőknek.

A kistermelők szorgalmas munkája mellett tehát a nagyüzemek és a kisgazdaságok intenzív együttműködése tette lehetővé a megyében is a kistermelés dinamikus fejlődését. Ezért helytelen, ha ezt az eredményt elszakítják a nagyüzemi szektortól, még helyetlenebb, ha szembeállítják vele, elhallgatva azt a sokriányú munkát, anyagi és szellemi befektetést, amelyeket a nagyüzemek nyújtottak és nyújtanak a kisgazdaságoknak.

A továbbiakban áttérünk a kistermelők áruértékesítési csatornáinak és a mezőgazdasági árviszonyok általános kérdéseinek a tárgyalására.

II. A mezőgazdasági kistermelés és az árrendszer

1. A kistermelők értékesítési irányai

A kistermelés súlya a mezőgazdaságban — a többi ágazathoz képest és önmagában véve is — igen jelentős. Hazánkban a mezőgazdasági termékek bruttó termelési értékének egyharmadát, nettó termelési értékének pedig csaknem felét (folyó áron) kistermelők állítják elő.

A kistermelés jelentősége nem korlátozódik kizárólag az önellátásra, bár a saját szükségletre való termelés kétségtelenül önmagában is jelentős. Csongrád megyében például a megye összes zöldség- és burgonyafogyasztásának igen nagy hányadát, kb. 53—54%-át a termelők saját termelésből való fogyasztása teszi ki.

A kistermelés súlya azonban az *áruértékesítésben is* számottevő. A hagyományokon alapuló kistermelés egy része az évek folyamán átalakult árutermelővé: a családi szükségleteken felül egyre több jut értékesítésre is. Megjelentek a kifejezetten piacra termelő kisgazdaságok is. (lásd az 1. táblázatot.)

1. táblázat

A mezőgazdasági termelészövetkezeti háztartások megoszlásának változása a háztáji gazdálkodás jellege szerint

A háztáji gazdaság	1967	1972	1977
Nincs vagy nem számottevő	13,4	18,1	20,0
Főként saját fogyasztásra termel	63,7	52,0	23,1
Árutermelő jellegű	18,5	29,9	56,9
Ebből: specializált	3,9	10,1	35,0

Forrás: Juhász Pál: A „második gazdaság” mezőgazdasági kistermelés köré szerveződő alrendszeréről. Kézirat, 1979.

A mezőgazdasági termékek felvásárlásán belül országos viszonylatban az elmúlt másfél évtizedben a kistermelők aránya — változatlan árakon számolva — 11—15% között ingadozott. (Lásd a 2. táblázatot.) Ez az adat azonban nem tükrözi a kistermelés valóságos súlyát az áruértékesítésben.

A kistermelők *értékesítésének irányai* az elmúlt időszakban jelentősen megváltoztak. A mezőgazdasági nagyüzemek *integrációs* tevékenységének fejlődésével a kistermelők áruértékesítése is átterelődött: csökkent a közvetlenül felvásárló és fel-

Mezőgazdasági termékek értékesítése (Felvásárlás)

	Összesen	Kistermelés	%-a
1970	60 558	8 250	13,6
1971	70 364	9 915	14,0
1972	74 727	10 827	14,5
1973	81 847	11 832	14,4
1974	86 115	12 608	14,6
1975	88 865	13 818	15,5
1976	97 765	12 003	13,7
1977	99 145	12 233	12,3
1978	101 439	11 608	11,4
1979	102 691	11 201	10,9
1980	107 467	11 387	10,6
1981	108 604	11 389	10,5
1982*	141 947	15 408	10,8
1983*	140 874	15 478	11,0

* 1981 évi árákon

Forrás: Mezőgazdasági Adattár IV. KSH 1980. Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv, 1980, 1981, 1982, 1983.

3. táblázat

Kistermelők fontosabb termékeinek termelése és értékesítése 1978-ban

	Összes termelés	Összes értékesítés	Ebből:		Összes értékesítésből			
			mezőg. nagyüzem	Vállalatnál	Piacon	mg. nagyüzemnek	vállalatnak %	piacon
Zöldség 1000 t	875,3	491,7	135,3	233,2	123,2	27,5	47,4	25,0
Gyümölcs 1000 t	782,7	325,0	85,0	176,0	64,0	26,1	54,1	19,7
Sertés 1000 t	670,3	451,7	322,7	113,9	15,1	71,4	25,2	3,3
Baromfi 1000 t	170,7	52,5	14,0	21,9	16,6	26,7	41,7	31,6
Tyúktojás mill. db	3045	1652	149	464	1039	9,0	28,1	62,9

1981-ben

Zöldség 1000 t	913	558	256	204	118,6	45,9	36,6	21,2
Gyümölcs 1000 t	908	575	120	204	59,0	20,9	35,4	10,4
Sertés 1000 t	677	463	360	118	13,7	77,8	25,5	3,0
Baromfi 1000 t	167	56	13	27,1	15,8	23,2	48,2	28,3
Tyúktojás mill. db	2775	1277	72	251	964	5,6	19,6	75,5
Tehéntej mill. l	729	583	455	110	37	78,0	18,9	6,4

Forrás: KSH Mezőgazdasági Adatok 1979/2—3., Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv, 1982.

dolgozó vállalatok felé való értékesítés aránya (egyres termékek esetében a szabadpiaci értékesítés aránya is), és növekedett az integráló nagyüzemen keresztül való értékesítés. (Lásd a 3. táblázatot.)

Csongrád megyében a felvásárló- és feldolgozó vállalatok összes felvásárlásán belül a kistermelés valóságos aránya a megye fő profilját adó zöldségfélékből az el-

múlt években 54—61% között mozgott, gyümölcsből kb. 50%-át teszi ki, és az élőállatok esetében is eléri a 45%-ot. (Lásd a 4. táblázatot.) E terméktömegnek azonban csak egy hányada — zöldségfélék esetében 37%, vágósertés esetében pedig 59% — az, amit közvetlenül a vállalatok vásároltak fel. A többi a mezőgazdasági nagyüzemekben keresztül került értékesítésre.

4. táblázat

A kistermelés részaránya a felvásárló és feldolgozó vállalatok teljes megyei felvásárlásából Csongrád megyében

1981. évi áron%

	1981	1982	1983
Növényi termékek összesen	28,5	30,1	30,6
ebből: burgonya és zöldségfélék	53,9	61,2	58,7
gyümölcs	50,0	55,7	49,1
szőlő és bor	30,5	29,9	33,3
Élőállatok	46,1	43,5	45,2
Állati termékek	32,4	31,9	30,2
Felvásárlás összesen	37,8	37,0	39,3

Forrás: Kovács Ferencné: A kistermelés szerepe, formái és érdekeltégi viszonyai Csongrád megye mezőgazdaságában. Cs. M. Tanács V. B. Mezőgazd. és Élelmészügyi Osztályának jelentése Szeged, 1984.

A szabadpiaci értékesítés súlya általában nem jelentős. Elsősorban a növénytermelés, azon belül is egyes zöldségfélék esetében számottevő az aránya. Országos átlagban, 1983-ban például a zöldségfélék esetében⁶ kb. 29%-ot tett ki a szabadpiaci értékesítés aránya, de már a gyümölcsfélénél csak 9,5%-ot, a vágósertés esetében pedig 2%-ot.

Az értékesítés irányai, valamint annak arányai azt is mutatják, hogy a mezőgazdasági kistermelés *árhelyzetét* — csakúgy, mint a nagyüzemekét — *alapvetően az állami felvásárlási árak határozzák meg.*

2. Az árrendszer szerepe a mezőgazdasági kistermelés szabályozásában

Közgazdasági szabályozó rendszerünkön belül az árrendszernek minden ágazat és vállalati-vállalkozási forma tevékenységének befolyásolásában kitüntetett szerepe van.

A *mezőgazdaság* tekintetében azonban az árrendszer jelentősebb szerepet tölt be, mint más ágazatok esetében. Ennek oka az, hogy addig, amíg más ágazatokban — elsősorban az iparban — a *jövedelemszabályozásban* az árrendszer korlátozott szerepet töltött be, a mezőgazdaságban 1968 után is megmaradt ez a funkciója. Pontosabban az *iparban* sohasem töltötte be a *jövedelemelvonás* eszközének a szerepét — az mindig egyéb, pénzügyi eszközökkel történt — az árszabályozás funkciója a tevékenység befolyásolása volt és maradt — lényegében a versenyárrendszer bevezetése után is. A mezőgazdaságban azonban másként alakult a helyzet.

1968 *előtt* a mezőgazdaság szabályozásának legfőbb eszköze az árrendszer volt. Nemcsak a tevékenység befolyásolásának, hanem a jövedelem elvonásának is eszköze

⁶ *Forrás:* Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv, 1983.

volt. Az *adórendszer* ebben — a hatvanas évektől kezdve — elenyésző szerepet játszott, mivel az általános felfogás szerint *célszerű*, hogy „a társadalmi tisztajövedelemnek az a része, amellyel a mezőgazdaságnak hozzá kell járulnia az ösztársadalmi szükségletek kielégítéséhez, ne legyen beépítve az árakba. Ez a hozzájárulás az elméletileg indokoltnál alacsonyabb mezőgazdasági árak megállapítása révén kerüljön elvonásra.”⁷ Ezt a jövedelemszabályozási rendszert egészítette ki a *nagyüzemek* esetében az *állami támogatások* rendszere, amely nélkül a termelészövetkezetek megszűrlődése — nagyüzemmé válása — az árrendszer alakította jövedelemviszonyok mellett lehetetlen lett volna. Ugyanakkor a támogatásoknak szabályozó, befolyásoló szerepe is volt.

1968 után a helyzet megváltozott. Csökkent az ipari-mezőgazdasági árdiszparitás mértéke, s vele együtt a mezőgazdasági árrendszer jövedelemelvonó funkciója. Kiepült a mezőgazdasági nagyüzemek *pénzügyi eszközökkel* való jövedelemszabályozása, az elvonás fő csatornájává az adórendszer lett — hasonlóan az ipari vállalatokhoz.

Az árrendszer jövedelemelvonó szerepe azonban nem szűnt meg teljesen. Különösen 1975 után a pénzügyi szabályozók *mellett* ismét erősödött a hatása. Kialakult az az árpolitikai gyakorlat, amely a mezőgazdasági felvásárlás fix, hatósági árait *időnként hozzáigazítja* a mezőgazdaságban felhasznált anyagok, eszközök árainak emelkedéséhez, de azt *csak részben ellensúlyozza* a mezőgazdasági termékárakban.⁸ Így alakult ki a mezőgazdasági nagyüzemek *kettős* jövedelemelvonási — adó és ár — rendszere, amely különösen a *támogatások csökkenését* követően, a nyolcvanas évek elején nehéz helyzetbe hozta a termelészövetkezeteket és állami gazdaságokat egyaránt.

A *mezőgazdasági kistermelés* szabályozása eltér a nagyüzemekétől. A kistermelők jövedelemszabályozásának *fő eszköze mindig is az árrendszer volt* — és az is maradt. Azon elv alapján, amely még a mezőgazdaság szocialista átszervezése előtt a kisparaszti mezőgazdaság jövedelemszabályozásában — az iparosításhoz szükséges jövedelmek „átszivattyúzása” érdekében — a leghatékonyabb eszköznek az árrendszert tartotta.⁹

Az adózás szerepe változatlanul jelentéktelen maradt a hetvenes-nyolcvanas években is. Sőt, az adó aránya a kistermelés összes jövedelméhez viszonyítva még csökkent is. A kistermelés *adórendszere* sem fejlődött: a jövedelemadó alapja itt ellentétben minden más ágazatban és szektorban alkalmazott gyakorlattal, ma is — csakúgy mint abban az időben, amikor a kistermelés kiszorítása volt a gazdaságpolitikai cél — az *árbevétel és nem a jövedelem*.¹⁰ Ilyen módon az adózás rendszere jelenleg nem is alkalmas a jövedelemszabályozó funkció betöltésére.

Direkt pénzügyi támogatásban a mezőgazdasági kistermelés alig részesült. Korábban elvből, de később, a kistermeléssel kapcsolatos hivatalos politikai koncepció megváltozása után sem alakult ki ennek hathatós gyakorlata. Jelenleg közvetlen termelési támogatást az állam kizárólag a tehéntartás ösztönzésére nyújt. A közvetett állami támogatás is minimális: az ipari eredetű eszközök beszerzéséhez nyújtott köz-

⁷ Csikós-Nagy Béla: Szocialista árelmélet és árpolitika. Kossuth, 1974. 277 l.

⁸ Csete László—Óry János: Az élelmiszergazdaság árrendszerének fejlesztése. Gazdálkodás, 1983/5.

⁹ „A paraszti árbevétel sokszorosa a parasztság által fizetett adónak. Ha ez az arány például a 10 az 1-hez, akkor ez azt jelenti, hogy a mezőgazdasági árszínvonal 10%-os változása — azonos termékmennyiség mellett — olyan jövedelemváltozást eredményez, mint az adó 100%-os változtatása.” (Csikós-Nagy Béla: i.m. 273. l.)

¹⁰ Az árbevétel és a jövedelem különbsége pedig igen erőteljesen érezteti a hatását a termelés korszerűsödése következtében növekvő termelőfelhasználás miatt.

vetett támogatás összege 1982-ben pl. összesen 424 millió Ft-ot tett ki, ami a kistermelés az évi nettó termelési értékének kb. 1%-át jelentette.¹¹

A kistermelés állami szabályozásának tehát szinte kizárólagos eszköze az árrendszer — legalábbis ami a jövedelemszabályozást illeti. A tevékenység ösztönzésében kétségtelenül szerepet játszik a hitelrendszer is, de a jövedelemszabályozás és elvonás költségvetési eszközeit itt kizárólag az *árrendszer helyettesíti*.

3. Az árviszonyok alakulása a mezőgazdaságban

A termelők árhelyzetét alapvetően az határozza meg, hogy hogyan alakul az általuk termelt termékek, valamint a termelésükhöz felhasznált termékek ára.

Az *egész ágazat* árviszonyainak alakulását két dolog jellemzi az elmúlt évtizedben: 1. a hetvenes évek közepétől ismét kinyílt az agrárrolló; és 2. a mezőgazdasági termelői és fogyasztói (piaci, kiskereskedelmi) árak jelentős mértékű elszakadása. (Lásd az 5. táblázatot.)

5. táblázat

*Az agrárrolló, a felvásárlási és piaci árak,
valamint az élelmiszerek kiskereskedelmi árándexe 1975-1983.*

Év	A felhasznált iparcikkek árándexe	A mezőgazd. termékek felvásárlási és piaci árándexe	Élelmiszerek kiskereskedelmi árándexe*
1975	100	100	100
1976	115,8	111,2	109,3
1977	115,4	111,1	116,0
1978	117,6	113,0	120,2
1979	120,7	113,6	132,8
1980	145,8	124,4	149,7
1981	156,6	133,1	155,0
1982	163,1	132,7	162,1
1983	172,2	138,0	170,7

* élvezeti cikkek nélkül

Forrás: Mezőgazdasági Adattár IV. KSH 1981. Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv 1982., Statisztikai Évkönyv, 1983.

1975 és 1983 között a mezőgazdasági termékek állami termelői (felvásárlási) ára 38%-kal nőtt átlagosan. Ugyanakkor a felhasznált nem mezőgazdasági eredetű termékek ára több, mint 72%-kal. Az *agrárrolló* ilyen mértékű kinyílása *nem a piac értékítéletének* következménye. A piaci árak ugyanis ugyanebben az időszakban 58,7%-kal, az élelmiszerek fogyasztói árándexe pedig 70,7%-kal növekedett. Az élelmiszerek kiskereskedelmi árándexe pedig még erőteljesebben, 83,6%-kal növekedett. Az élelmiszerek fogyasztói árának gyorsabb növekedése elvileg betudható lenne az élelmiszeripar termelői árának gyorsabb növekedésével. Gyakorlatilag azonban ez a lehetőség elesik, mivel az élelmiszeripar termelői árai nem sokkal haladták meg a mezőgazdaság termelői árának növekedését (46%).¹² A fogyasztói árak növekedését — leg-

¹¹ Forrás: Támogatások és elvonások a mezőgazdaságban 1975—1982. KSH, 1983.

¹² Forrás: Statisztikai Évkönyv, 1982. Statisztikai Havi Közlemények, 1984/9.

alábbi ilyen mértékű növekedését — tehát *nem* a termelői árak növekedése váltotta ki. Sőt, az agráröllő kinyílása is nyilván *tudatos* gazdaságpolitika eredménye volt. Abban az esetben ugyanis, *ha a termelői árak növekedésének korlátja a fogyasztói ár lett volna, akkor az öllő ki sem nyílt volna*, vagy csak jóval kisebb mértékben. (Az élelmiszerek 170,7%-os kiskereskedelmi árindexe csaknem kompenzálja az iparcikkek 72%-os árnövekedését, de a piaci árak 159%-os árindexének megfelelő termelői árindex is kisebb különbséget eredményezett volna.)

A mezőgazdasági *kistermelők* számára valamivel kevésbé erőteljes az agráröllő nyílása. (Lásd a 6. táblázatot.) A kistermelők termelői árindexe valamivel gyorsabban nőtt, mint a nagyüzemeké (45%-kal). Az állami termelői árak jelenleg szektoronként nem mutatnak lényeges eltéréseket. Elsősorban a növénytermelési, kertészeti termékek esetében jelentkezik különbség a kistermelők javára. Ez főként a szezonális árúknak (primőrárúknak), és a minőségi tényezőknek tudható be. A gyümölcsfélénél ugyan ezen előnyök már kevésbé jelentkezők. Az élőállatok és az állati termékek esetében pedig — mivel sem a koraiság, sem a minőség nem differenciál — a nagyüzemi felár miatt a kistermelők átlagárai alacsonyabbak. A felhasznált iparcikkek fogyasztói ára ugyan csaknem ugyanolyan gyorsan nőtt, mint a nagyüzemek árindexe (168,7%), viszont a fűtés és energia fogyasztói ára, tehát a kistermelők költsége is lassabban nőtt, mint a nagyüzemeké. (150%) Így a kistermelők termelői árainak lemaradása a piaci fogyasztói árak mögött, kisebbnek tűnik, mint a nagyüzemek esetében. Addig, amíg a nagyüzemek termelőfelhasználásának *árindexe* a vizsgált időszakban 150%, a háztáji és kisegítő gazdaságokban csak 146% volt. Viszont a termelőfelhasználás *volumenének* növekedése a kistermelés esetében volt valamivel nagyobb (27, ill. 30%), így a költségeik növekedése nagyjából azonos volt.¹³

4. Az árváltozások hatása a termelők jövedelmére

A termelőfelhasználás növekedése és az áralakulás együttes eredményeképpen jelentős mértékben megváltozott a kistermelés értékösszetétele is. Bár a 100 Ft bruttó termelésre jutó nettó termelési érték a kistermelés esetén még mindig jóval magasabb, mint a nagyüzemekben, a csökkenés mértéke szembetűnőbb. 1975 és 1983 között a nettó termelés aránya — folyó áron — a kistermelésben 55%-ról 46%-ra csökkent, míg a nagyüzemek esetében ugyanez az érték 36, illetve 29%.¹⁴

A mezőgazdasági kistermelés nettó termelési értéke 1975 és 1983 között folyó áron 45%-kal növekedett.

A nettó termelési érték *változatlan áron* számolt indexeinek különbsége a kistermelés *technikai fejlődését*, korszerűsödését tükrözi. (A termelő felhasználás, különösen az ipari eredetű termékfelhasználás növekedése nyilván a korszerűsödés következménye.)

A nettó termelési érték változatlan áron számolt indexe *az eleven munka felhasználás volumenének* alakulását tükrözi. Ugyanakkor a *folyó áron* számított nettó érték a kistermelésből származó *nominális jövedelmet*, indexe pedig annak alakulását mutatja.

E nominális jövedelem reálértékét úgy kapjuk meg, ha a folyó áras adatokat a *fogyasztói árindex*-szel defláljuk. A számítások eredményeit az alábbi 6. sz. táblázat tartalmazza.

¹³ Forrás: KSH Mezőgazdasági Adattár V. és Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv, 1982. 1983.

¹⁴ Forrás: Uo.

A kistermelés nettó termelési értéke

	Folyó áron	1975 évi áron*	Fogyasztói árindexszel deflálva
1975	100	100	100
1976	111,2	100	106,0
1977	126,5	113,9	116,0
1978	121,6	107,6	106,5
1979	111,0	97,7	90,0
1980	127,6	102,6	9,0
1981	138,8	104,3	97,8
1982	144,6	109,0	95,3
1983	145,0	105,0	89,1

* Termelői árindex-szel deflálva

Forrás: Mezőgazdasági Adattár V. KSH 1982. Statisztikai Évkönyv, 1983. Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv, 1983. KSH.

A táblázatból kitűnik, hogy 1. a kistermelésben kifejtett elevenmunka mennyiségének mérsékelt növekedése ellenére az ebből származó reáljövedelem csökkent; mégpedig 2. *erőteljesebben* csökkent, *mint* ugyanebben az időszakban a *reálbérek*.¹⁵ Az árrendszer *jövedelemelszívó* hatása tehát növekvő mértékben érvényesült.

E jövedelemelszívó hatás nem is lenne különösebben veszélyes, ha a kistermelők jövedelme pusztán a személyes fogyasztás céljait szolgálná, ugyanúgy, mint a munkabér. Ha viszont abból indulunk ki, hogy a kisüzemek léte technikai-gazdasági szükségesség,¹⁶ akkor *korszerűsödése*, technikai fejlődése is az. Ilyen körülmények között a kistermelésből származó jövedelem nemcsak személyes fogyasztást szolgáló jövedelem — helyesebben *jövedelemkiegészítés* — hanem a kistermelés korszerűsítésének forrása is — akkor is, ha nem válik szét bérre és tiszta jövedelemre. Ha pedig a korszerűsítés anyagi feltételeit a tevékenységből származó jövedelem nem biztosítja, akkor a kisüzemek stabilitása sem biztosított.

Д-р Миклош Шипош—Д-р Эмеше Эгеті

НЕКОТОРЫЕ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПОЛОЖЕНИЯ ЧАСТНОГО
ПРОИЗВОДСТВА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

(Резюме)

Авторы исследуют организационные вопросы крупнопроизводственной интеграции мелкого сельскохозяйственного производства и влияние системы цен на мелкое производство.

В первой части работы рассматриваются вопросы о роли мелкого производства, его отраслевом распределении и об изменении социальной структуры мелких производителей; при этом отмечаются расхождения между тенденциями в целом по стране и по областям. Работа анализирует также характерные организационные формы, экономических связей

¹⁵ A reálbérek csökkenése ugyanebben az időszakban 1,2% volt.

¹⁶ Ma már senki sem vonja kétségbe a kisüzemek létezésének szükségességét, a kisüzem fogalmának változása képezi vita tárgyát.

между крупными сельскохозяйственными предприятиями и мелкими хозяйствами, основанных на распределении труда.

Вторая часть работы рассматривает роль системы цен в регулировании доходов в сельском хозяйстве вообще и в мелком сельскохозяйственном производстве в частности. Авторы устанавливают, что в формировании отношений дохода в мелком сельскохозяйственном производстве решающим фактором и в наши дни являются закупочные цены, поскольку размер подоходного налога, основанного на денежном доходе, и в 80-ые годы продолжает оставаться незначительным. В связи с различиями в формировании цен на промышленные товары и сельскохозяйственных закупочных цен автору указывают, что в период с 1975 по 83 гг. значительно понизился реальный доход в мелком частном сельскохозяйственном производстве, что ставит под угрозу его необходимую модернизацию.

Dr. Miklós Sipós—Dr. Emese Égető

SOME TOPICAL ISSUES OF THE AGRICULTURAL SMALL-SCALE FARMING

(Summary)

The authors in their paper investigate the organizational questions of integrating the small-scale farming into largescale farming.

The paper — in its first part deals with the role, the branch composition and the social composition of the small-scale farming sector. Pointing out the diverging trends at national as opposed to county level. The study discusses the characteristic organizational forms of economic ties based upon the division of labour between large and small-scale farms.

The second part of the study analyzes the role of price system in agriculture, specifically in the income regulation of small-scale farming.

The article states that the income development of smallscale farming — in our days — it is the buying — up prices which are determining factor, because income tax- based upon product turnover is insignificant even in the 1980 s.

The authors point out that the divergent development of industrial producer prices and agricultural buying-up prices caused that between 1975—1983 the real income of small-scale farmers declined, which is hindering the modernization of this sector.